

AgEcon SEARCH
RESEARCH IN AGRICULTURAL & APPLIED ECONOMICS

The World's Largest Open Access Agricultural & Applied Economics Digital Library

This document is discoverable and free to researchers across the globe due to the work of AgEcon Search.

Help ensure our sustainability.

Give to AgEcon Search

AgEcon Search

<http://ageconsearch.umn.edu>

aesearch@umn.edu

*Papers downloaded from **AgEcon Search** may be used for non-commercial purposes and personal study only. No other use, including posting to another Internet site, is permitted without permission from the copyright owner (not AgEcon Search), or as allowed under the provisions of Fair Use, U.S. Copyright Act, Title 17 U.S.C.*

A jemeni mezőgazdaság helyzete és jövőbeni kilátásai

AL-SABAI ABDULGHANI – NESZMÉLYI GYÖRGY IVÁN

Kulcsszavak: agrárgazdaság, strukturális fejlesztés, foglalkoztatás, élelmiszer-önellátás, élelmiszerexport.

JEL-kód: Q18, N55, O13, R14.

ÖSSZEFOGLALÓ MEGÁLLAPÍTÁSOK, KÖVETKEZTETÉSEK, JAVASLATOK

A tanulmány Jemennek, az Arab-félsziget délnyugati részében elhelyezkedő arab országnak a gazdasági kihívásaival foglalkozik, azon belül is hangsúlyosan az agrárágazat helyzetére és kritikus kérdéseire összpontosítva.

Jemen, bár az Arab-félsziget országai közül egyedül nem klasszikus „olajállam”, ennek ellenére számottevő természeti erőforrásokkal és kereskedelmi, illetve stratégiai szempontból kedvező földrajzi adottságokkal rendelkezik, mivel a Vörös-tenger és az Indiai-óceán közti hajózási útvonal kritikus pontja, a Bab el-Mandeb szoros mentén helyezkedik el. Az ország ugyanakkor az utóbbi évtizedekben igen nehéz időszakot élt át. A függetlenség megszerzése óta az ország két részre szakadása, majd ténylegesen máig sem működő újraegyesítése következett be. Ez stagnáló, romló gazdasági körülményeket és a jemeni társadalom helyzetének további gazdasági nehézségeit okozta. Azonban az utóbbi időben Jemen gazdasági élénkülését számos belső és külső tényező segítette. Ezek között a mezőgazdaság infrastrukturális és logisztikai fejlesztése és a lakosság mind nagyobb részének megélhetését biztosító mezőgazdaság fellendítése és szerkezeti átalakításának előmozdítása említhető elsősorban. Ehhez szorosan kapcsolódik az adeni kikötő kiépítése és így a hajózási-szállítási forgalmának újbóli fejlesztése.

Tanulmányunkban Jemen mezőgazdasági helyzetének átfogó bemutatása mellett a kibontakozási lehetőségeit, kilátásait és a fejlesztés főbb irányait kívánjuk elemezni, amelyek között az egyik legjelentősebb terület a mezőgazdaság további strukturális fejlesztése. A jemeni agrártermelés helyzetének, kilátásainak és problémáinak ismeretében lehetséges az ágazat fejlesztési irányainak meghatározása. Jelenleg az ország komoly mértékben élelmiszer-behozatalra szorul, ezért fontos, hogy szükségleteinek mind nagyobb részét belföldön állítsák elő az élelmiszer-önellátás biztosítása érdekében. Emellett fontos cél az is, hogy Jemen egyes hazai terményekből, például kávéból jelentős exportórré váljon a közeljövőben. A mezőgazdaság fejlesztése a vidéki foglalkoztatottság növelését is célozza a bővülő belföldi élelmiszer-ellátás helyzetének javítása és az ország exportbevételeinek diverzifikálása mellett.

BEVEZETÉS

Tanulmányunkban Jemen mezőgazdasági helyzetének átfogó bemutatása mellett a kibontakozás lehetőségeit, kilátásait és a fejlesztés főbb irányait kívánjuk elemezni, amelyek között az egyik legjelentősebb terület a mezőgazdaság további strukturális fejlesztése. A jemeni agrártermelés helyzetének, kilátásainak és problémáinak ismeretében lehetséges az ágazat fejlesztési irányainak meghatározása. Jelenleg az ország komoly mértékben élelmiszer-behozatalra szorul, ezért fontos, hogy szükségleteinek mind nagyobb részét belső állítsák elő az élelmiszer-önellátás biztosítása érdekében. A tanulmány célja, hogy feltárja a mezőgazdaság többfunkciós jellegéből adódó lehetőségeit elsősorban a foglalkoztatás, az élelmiszer-önellátás és az exportbővítés terén a kiépítendő logisztikai háttérrel együtt. A kutatás során a jemeni és a nemzetközi statisztikai adatbázis adatait az elemzések alapját.

Jemen az Arab-félsziget déli részén helyezkedik el, a Vörös-tenger bejáratánál, északnyugati része a Vörös-tengerre, míg keleti része az Arab-tengerre néz. A két tengert az Ádeni-öböl és az Ádeni-szoros, a Báb el-Mandeb köti össze (*Tomolya, 2018*). Jement földrajzilag öt tájegységre osztják: a Hegyvidék, a Felföldi régió, a tengerparti terület, a Sivatagi lakatlan üres negyed (*Empty Quarter*) és a jemeni szigetek (*Rozvány, 2005*). Az ország kétharmad része sivatagos, lakatlan terület. A keskeny tengerparti sávtól nyugatra több mint 3000 méter tengerszint feletti magasságig nyúló hegylánc húzódik, majd a hegylánc lassan ereszkedni kezd és nagy kiterjedésű felföldben végződik. Az Arab sivatag az ország északi részétől az Arab-tenger partjáiig húzódik. A mezőgazdaság fejlesztése szempontjából kedvezőtlen az ország területének jelentős mértékű sivatagi jellege. Az ország jövőjének nagy kérdése, hogy a törzsi viszonyokra épülő köztársaság

képes lesz-e jelentős gazdasági fejlesztéseket végrehajtani. *Csicsmann (2008)* szerint „a demokrácia jelszava helyett inkább a civil társadalom fejlődésére kellene helyezni a hangsúlyt, ugyanis egy meghatározott intézményi rendszer és társadalmi kontextus hiányában a politikai részvétel sem értelmezhető”.

KUTATÁSI CÉL, ANYAG ÉS MÓDSZER

Az elemzések során az elérhető legfrissebb szekunder adatokat és információkat használtuk fel. A szekunder források statisztikai adatok és nemzetközi tudományos kutatások eredményeire épülnek. A Jemenre vonatkozó statisztikai adatok és elemzések, valamint a nemzetközi adatbázisok (pl.: *Agrárstatisztikai Évkönyv 2016, Agriculture, Forestry, and Fishing - Yemen, 2018; FAO, 2019; CIA World Factbook Jemen, 2019*) nagyrészt becsléseken alapulnak. Fő munkahipotézisünk az, hogy Jemen természeti adottságai és társadalmi feltételei megfelelőek a jelenleginél fejlettebb, hatékonyabb mezőgazdasági ágazat működtetéséhez. Ennek alapján a tanulmány fő kutatási célkitűzése a jemeni gazdasági helyzet bemutatása, különös figyelemmel a mezőgazdaságra, valamint az agrárágazat lehetséges fejlesztési irányainak felvázolása.

Tanulmányunkban Jemen élelmiszertermelési potenciálját a népesség, a teljes, illetve a mezőgazdasági ágazatban foglalkoztatottak, továbbá az ország területének mezőgazdasági művelésre alkalmas hányadának alapján igyekeztünk meghatározni úgy, hogy néhány Jemenhez földrajzilag viszonylag közeli ország (Egyiptom, Etiópia és Omán) esetében is megvizsgáltuk, majd összehasonlítottuk ugyanezeket a paramétereket a *CIA World Factbook* adatai alapján. Véleményünk szerint egy adott ország élelmiszer-termelési potenciálja természetesen nemcsak a vizsgált néhány tényező-

től függ, hanem számos további tényezőtől is, mint például a talaj termőképessége, a mezőgazdasági termelési technológia színvonala, a földhasználat módja, földtulajdon-viszonyok helyzete is. Ez utóbbi tényezők ismeretében lehetne teljes körű az összehasonlítás, ez azonban meghaladta volna e tanulmány kereteit.

EREDMÉNYEK

A jemeni társadalom és gazdaság fő jellemzői és kihívásai

Jemen lakossága gyorsan növekszik, 2001–2013 között 18 millióról 24 millióra emelkedett. A CIA adatai alapján Jemen lakossága 2018 júliusában kerekítve 28,7 millió fő volt. Jemen kifejezetten fiatal társadalom, a 0–14 éves korosztály a társadalom 39,16%-át, a 15–24 éves korosztály pedig 21,26%-át teszi ki, azaz összességében a lakosság több mint 60%-a 25 évesnél fiatalabb (CIA, 2019; Világbank, 2019). A lakosság lélekszáma tehát a háborús viszonyok között is erőteljesen növekszik, ami a gazdaság visszaesését még súlyosabbá teszi. Nemcsak Jemenre, hanem gyakorlatilag a közel-keleti térség egészére elmondható, hogy az élelmiszer-termelés növekedését meghaladja a népesség számának növekedési üteme, és az utóbbi évtized során a jemeni GDP is jelentősen csökkent. Az országot sújtó háború szinte teljesen megállította a jemeni exportot, lenyomta a valuta árfolyamát, felgyorsította az inflációt, súlyosan korlátozta az élelmiszer- és üzemanyagimportot, valamint széles körű károkat okozott az infrastruktúrában. A konfliktus hátterében polgárháború, regionális hatalmi ambíciók és vallási megosztottság is húzódik (Kovács, 2018). A konfliktus súlyos humanitárius válságot is okozott – a világ legnagyobb kolerajárványa jelenleg közel egymillió esetben vezetett elhalálzáshoz. Több mint 7 millió ember szenved éhínségtől, és a lakosság több mint 80 százaléka humanitárius segítségre szorul.

Jemen lakosságának akut élelmiszerellátási problémái, továbbá a mezőgazdaságból élő lakosság helyzetének javítása érdekében az ország jelentős nemzetközi segélyekben részesül. Ezek közül említést érdemel a „Yemen Humanitarian Response Plan 2018” (HRP), amely 2019 januárjában 86,9%-ban fedezte a 2,96 milliárd USD-ra tehető szükségletet, emellett ugyanebben az időben az ENSZ Élelmészügyi és Mezőgazdasági Szervezete (FAO, 2019; Jemen Agriculture, 2019; Jemen Központi Statisztikai Hivatala évkönyve, 2016) is 52 millió USA-dollárt mozgósított 436 465 élelmiszerhiánnyal küzdő jemeni háztartás javára, ez utóbbi mintegy 3,1 millió főt érintett. A FAO 2019-re összesen 135 millió USD összeggel kívánja Jemen élelmiszerhiánnyal és megélhetési nehézségekkel küzdő lakosságát támogatni a „Yemen Emergency Livelihoods Response Plan 2019” keretében (Jemeni Tervezési és Nemzetközi Együttműködési Minisztérium, Élelmiszerbiztonsági titkárság, 2018). Ez utóbbi összességében közel egymillió (990 900) háztartás és 7 millió fő helyzetén képes javítani az év 12 hónapján keresztül (FAO, 2019; IPCC, 2007).

Az 1. táblázat Jemen gazdaságának fokozatos leépülését szemlélteti makrogazdasági mutatók révén. Jól látható, hogy a GDP éves növekedése 2018-ig folyamatosan negatív előjelű (2019-es becslést ugyan pozitív). Számottevő az infláció, a folyó fizetési mérleg, illetve a költségvetés egyensúlya szintén végig negatív.

A konfliktus megkezdődése előtt 2014-ben Jemen gazdasága nagymértékben függött a csökkenő olaj- és gázforrásoktól. Az olaj- és gázipari bevételek a GDP mintegy 25 százalékát és az állami bevételek 65 százalékát tették ki. A jemeni kormány rendszeresen szembesült éves költségvetési hiánnyal, és megpróbálta diversifikálni a jemeni gazdaságot egy olyan reformprogramon keresztül, amely a nem kőolajágazatok és a külföldi befektetések

I. táblázat

Jemen néhány makrogazdasági mutatója, 2015–2019
(*Macroeconomic indicators of Yemen, 2015–2019*)

	2015	2016	2017	2018	2019
A reál-GDP növekedése állandó piaci árakon	-16,7	-13,6	-5,9	-2,6	14,7
A reál-GDP növekedése, állandó tényezőárakkal	-17,6	-14,3	-5,8	-2,1	15,6
Infláció (fogyasztói árindex)	12,0	-12,6	24,7	41,8	20,0
Folyó fizetési mérleg (a GDP %-a)	6,2	-5,1	-4,0	-9,3	-7,4
Költségvetés egyenlege (a GDP %-a)	-8,7	-8,9	-4,7	-10,7	-4,5
Államadósság (a GDP %-a)	55,2	68,1	74,5	62,5	48,8
Elsődleges egyenleg (a GDP %-a)	-2,6	-3,6	-4,5	-4,5	-1,1

Forrás: Trading & Economy statisztikai adatai, 2019

<http://pubdocs.worldbank.org/en/365711553672401737/Yemen-MEU-April-2019-Eng.pdf>

megerősítésére irányult. 2014 júliusában a kormány folytatta a reform-erőfeszítéseket bizonyos üzemanyag-támogatások megszüntetésével, és 2014 augusztusában az IMF hároméves, 570 millió dolláros kiterjesztett hitelkeretet hagyott jóvá Jemennek.

Az előbbieken vázolt helyzet alapján a háború utáni Jemen vezetésének több gazdaságfejlesztési alternatíva között lehet majd választania, hiszen potenciálisan a szénhidrogénexport, a turizmus, illetve a külföldi tőke kellő bizalma esetén a feldolgozóipar is fejleszthető, továbbá Áden nemzetközi kikötő szerepe is, amely – többek között – közvetlenül a Kína–Európa, Dél-Ázsia–Európa hajózási útvonal mentén helyezkedik el. Kína és Európa, illetve Kína és Kelet-Afrika növekvő gazdasági kapcsolatai új távlatokat adhatnak Áden fejlesztésének. Hiszen a kínai ún. Új Selyemút kezdeményezés nem végleges formájára alakított rendszert jelent, hanem inkább főbb irányokat jelöl meg. Hogy ezek közül melyek válnak fontosabbakká, melyek lesznek a rendszer fő-, illetve mellékútvonalai, az a jövőben dől el (*Engelberth – Sági, 2017*). Ha tehát Jemenben béke lesz, akkor akár Áden is szerves része lehet ennek a hatalmas logisztikai rendszernek. Ugyanakkor a kikötő üzemeltetése, valamint a szénhidrogén-kitermelés és -export elsősorban tőkeintenzív és kevésbé munkaerő-intenzív

tevékenységek, amelyek akár a turizmussal együtt sem lesznek képesek hosszabb távon javítani a foglalkoztatási helyzetet. A jelentős élelmiszerimport csökkentése, a belföldi élelmiszer-ellátottság javítása mindenképpen a mezőgazdaság felé kell fordítsa a döntéshozók figyelmét. Mindez azzal a helyzettel együtt, hogy a jemeni lakosság jelentős, illetve a foglalkoztatottnak döntő hányada a mezőgazdaságban dolgozik, az agrárágazat fejlesztése társadalmi szempontból nagyon fontos lehet, hiszen újabb munkahelyek jöhetnek létre, ami érezhetően csökkentheti majd a munkanélküliséget.

Jemen mezőgazdasága

Jemenben az erdők és a mezőgazdasági termelésre alkalmas földek alig több mint az ország területének 5 százalékát adják, a sivatag területe 54 százalék. A legeltetésre még alkalmas földterület jelentős, de hatékonyan termelni, komoly értéket előállítani ezeken a területeken aligha lehet. Annak ellenére azonban, hogy Jemen földterületének jelentős része kevésbé alkalmas mezőgazdasági művelésre (2. táblázat), az ország hosszú és sikeres mezőgazdasági hagyományokkal rendelkezik. Egy ezer évvel ezelőtt élt nagy jemeni tudós, Abu Hasan al-Hamdani a kialakított teraszos termelést országa egyik csodájának tekintette.

Az egykori Sába dinasztia nagy eredménye volt az a gát- és öntözőrendszer, csatornaépítés, amit Mareb, Ma'in, Tamna és Shabwa városokban létesítettek, jelentőségük befolyásolta az állam létét. Marebben, az egykori Sába Királyság fővárosában már a Krisztus előtti nyolcadik században egy 16 méter magas és 600 méter hosszú vízzáró gátat építettek, és ezer éven át e duzzasztóból öntözték a környező földeket, mezőket, megváltoztatva a sivatagi terület jellegét, termővé téve azt. Mareb virágzása idején mintegy 50 ezer embert látott el így élelemmel. A város létezésének alapja a mezőgazdaság volt, amit páratlan vízellátási technika, vízvezetékrendszer tartott fenn öntözéssel a Wadi Adhana-völgy kijáratában. A sábaiak magas szintű vízgazdálkodást folytattak. A tevék meghonosításának is köszönhetőek felemelkedésüket, mert így nagyobb terhet távolabbra tudtak szállítani (Rozvány, 2005).

A jemeni lakosság többsége ma is a mezőgazdaságból él, a viszonylag kis földterületen gabonát, gyümölcsöt, zöldséget, khatot (stimuláns tartalmú cserjét), kávé és gyapotot nagy mennyiségben termelnek a térségben. Az állattenyésztést juh, kecske, szarvasmarha és teve tartása jellemzi. Az agrár-élelmiszeripar fejlesztése az ország fejlődésének kulcsfontosságú kérdése. A legnagyobb gondot a víz egyre erősebben érezhető hiánya okozza. A talajban lévő vizet a lakosság gyorsabban használja fel, mint ahogy az újratermelődné. Ez különösen így van a főváros térségében, a Szanaa-medencében, ahol a felszín alatti vízkészletek a korábbi 20 méter helyett ma már csak 200 méterről hozhatók fel. Az engedély nélküli kutak fúrása csak súlyosbítja a problémát. A jemeni mezőgazdaság a csapadék, a hőmérséklet, a páratartalom és a különböző topográfiai viszonyok váltakozása mentén diverzifikálódott, így különböző növénytermő területekre osztható. A csapadék szerepe – megléte vagy sok esetben hiánya – döntő fontosságú. Egyes

területeken a felszín alatti vizek hasznosítása, illetve a víz összegyűjtése tározók és gátak segítségével, majd annak öntözéses hasznosítása jellemző (IPCC, 2007; Kisari – Al-sabai, 2014).

A földrajzi adottságok mellett az éghajlat szerepe is meghatározó. Bár Jemen területe eltérő domborzati adottságokkal rendelkezik, nincsenek nagyobb klimatikus eltérések, két hosszú évszak jellemzi: a nyár és a tél. A tengerparti területeken nyáron magas a hőmérséklet és a páratartalom, viszont télen mérsékelt a klíma. Időről időre esik az eső márciustól májusig, és július, augusztus hónapokban jön a monszun ideje szelekkel, ekkor mérséklődik a meleg. A hegyvidéken az időjárás nyáron mérsékelt, télen pedig hűvöseks az éjszakák és a hajnalok, de napközben a nap sugarai növelik a hőmérsékletet, így az időjárás mérsékelt az országnak ezen a részén (Rozvány, 2005).

A jemeni növénytermesztés jellemzői

Jemen fő mezőgazdasági terményei a cikok, a szárazságtűrő gabonafélék, valamint a burgonya, a búza, a kukorica és a csicserborsó. Az északi felföld két fő haszonterménye a kávé (*Coffea arabica*) és a khat (qāt; *Catha edulis*). A 16. században kezdődött kávékereskedelem eredetileg jemeni kávéra épült, és évszázadok óta a kávé volt a legfontosabb és legismertebb exporttermék. Mocha kikötővárosából, ahonnan a nevének megkülönböztető stílus jellemzi, a jemeni kávé nagy részét exportálták a 16. és a 18. század között, mielőtt a világgazdaság más részein több gazdaságos ültetvénytermesztést vezettek be. Az 1970-es évektől kezdve a gyapot termesztését – mind az északi Tihāmah-parti síkságon, mind az Adentől keletre fekvő síkságon – erősen támogatják az egyes kormányok, és az egy ideig jelentősen hozzájárult a nemzeti jövedelemhez. A 20. század végén a gyapot világgazdasági árának jelentős csökkenése, valamint a beruházás és fejlesztés magas költségei azt jelen-

tették, hogy a jemeni pamutipar nem volt versenyképes (*National Agriculture Sector Strategy, Yemen, 2012-2016*).

A jemeni növénytermesztés fő ágai az alábbiakban összegezhetők:

A) Gabonafélék: Jemen fő terményei a gabonafélék, a köles, valamint a kukorica és a búza. A gabonatermesztés elsősorban a csapadéktól függ, ami évről évre a termelési szint ingadozásához vezet. Emellett az alábbi problémák folyamatosan jelen vannak:

1. A képzett mezőgazdasági alkalmazottak hiánya és az átfogó mezőgazdasági terv betartásának elmulasztása.

2. A szomszédos országokban a gazdasági fellendüléshez vezető olajkészletek nagyszámú munkavállalót vonzottak el az országból.

3. A magasabb munkaerőköltségek, a mezőgazdasági ráfordítások és a hasonló árváltozást nem okozó gépekkel folytatott termelés magasabb költségei erősítik azt a tendenciát, hogy a gabonát más növényekkel váltsák fel, amelyek nagyobb nyereséget

és keresleti rugalmasságot eredményeznek, mint például: khat, valamint gyümölcs- és zöldségfélék (*Kisari – Al-sabai, 2014*).

4. A mezőgazdasági kutatások koordinációjának és tervezésének hiánya annak érdekében, hogy elsőbbséget élvezzenek a gabonafélék.

B) Zöldségtermesztés: Ezt a csoportot a kutakból való folyamatos öntözés jellemzi. A zöldségtermesztést a folyamatos növekedés és stabilitás jellemezte, szemben az ingadozó színvonalú szemestermény-előállításal. A burgonya és a paradicsom a legfontosabb zöldségnövények.

C) Gyümölcsstermesztés: Jemen híres a különféle gyümölcsfajták termesztéséről, melyek közül a leghíresebb a kiváló minőségű jemeni szőlő. Olyan területeken termesztenek gyümölcsöt, ahol a víz, tárolókban vagy kutaktól és gátaktól függően rendelkezésre áll.

D) Exporttermények: Ebbe a csoportba tartozik a kávé, a pamut, az olajnövények és a dohány. Annak ellenére, hogy ennek a csoportnak fontos szerepe van az export-

2. táblázat

A jemeni növénytermesztés fő jellemzői (termőterület és termésmennyiség), ha, tonna
(*The main figures of the Yemeni plant production (cultivated area, quantity of crops) (ha, ton)*)

Növény		2012	2013	2014	2015	2016
Gabonafélék	Terület	854 024	857 024	727 069	585 658	519 765
	Termelés	909 741	863 934	700 962	460 246	357 068
Zöldségek	Terület	89 773	87 138	81 911	69 616	65 670
	Termelés	1 132 852	1 032 414	968 323	902 852	821 003
Gyümölcs	Terület	94 123	94 380	93 968	91 447	89 092
	Termelés	1 001 411	999 256	993 643	938 523	906 785
Hüvelyesek	Terület	47 966	48 011	45 422	40 889	39 288
	Termelés	96 013	96 765	92 216	75 988	73 409
Termés	Terület	88 194	85 692	84 152	80 288	78 371
	Termelés	90 199	87 960	85 538	77 017	74 172
Khat	Terület	167 682	168 772	169 386	166 557	167 405
	Termelés	190 856	193 394	193 940	184 749	186 285
Takarmányok	Terület	158 546	158 387	149 652	137 730	133 257
	Termelés	1 954 710	1 933 474	1 868 411	1 623 546	1 579 896

Forrás: saját szerkesztés, az adatok forrása a Jemeni Mezőgazdasági és Öntözési Minisztérium Agrárstatisztikai Évkönyve (2016)

3. táblázat

A jemeni állattenyésztés legfontosabb adatai 2012–2016 között, tonna
(The main figures of the Yemen animal husbandry, 2012-2016, ton)

Faj	2012		2013		2014		2015		2016	
	Tej	Hús	Tej	Hús	Tej	Hús	Tej	Hús	Tej	Hús
Kecske	56 637	47 812	61 368	55 139	66 370	60 113	55 708	57 312	44 566	53 300
Juh	60 371	49 851	67 633	61 383	75 110	75 019	71 607	70 312	64 446	63 984
Tehén	215 321	51 623	224 436	66 420	235 195	77 095	225 717	72 126	207 660	65 635
Terve	2 856	2 775	2 886	2 810	2 889	2 935	2 776	2 813	2 471	2 532
Összesen	335 185	152 061	356 323	185 752	379 564	215 162	355 808	202 563	319 143	185 451

Forrás: saját szerkesztés, az adatok forrása a Jemeni Mezőgazdasági és Öntözési Minisztérium Agrárstatisztikai Évkönyve (2016)

ban és az iparban, a khat kivételével nem növekedett a termőterület.

E) Takarmányok: A Jemeni Köztársaságban a helyi takarmányforrások, természetes legelők, mezőgazdasági hulladékok, természetett zöldtakarmányok, takarmánykoncentrátumok.

F) Természetes legelők: Jemenben a természetes legelők területe mintegy 16 millió hektár, mely igen változatos ökológiai övezetekben helyezkedik el. Ez az állattartás fő forrása. Az éves csapadék mennyisége 100-400 mm között változik, így a természetes legelő termelőképessége változó.

G) A mezőgazdasági növények és a zöldtakarmányok hulladékai: a kukorica, a köles, a búzaszalma, az árpa és a hüvelyes növények a legjelentősebb mezőgazdasági hulladékok, melyeket az állati takarmányozáshoz, valamint a nádasokhoz, a cirokhoz és a szántóföldi takarmány célú árpához használnak.

H) Koncentrált takarmányok: gabonafélék, kukorica, köles, búza és árpa.

I) Hüvelyesek: Ez a csoport a borsó, a lencse, a bab és egyéb hüvelyes termények. Annak ellenére, hogy ez a csoport a jemeni nép életében nagy szerepet tölt be, a termelés nem növekszik dinamikusán (szemben a khattal), ld. 2. táblázat).

A jemeni állattenyésztés

Az állattenyésztés szerepe fontos, bár a növénytermesztéshez képest másodlagos a jelentősége. A földrajzi és éghajlati adottságok függvényében a keleti régiókban elsősorban a kecskék és juhok, míg a déli felföldön és a középső Tihama síkságon a szarvasmarhák és a juhok tenyésztése jellemző. Az állatállomány növekedésének viszonylagos lehetőségei és az állattenyésztés növekedése ellenére a termelési szintek alacsonyak (3. táblázat) és nem állnak összhangban a rendelkezésre álló potenciális lehetőségekkel. Ez annak köszönhető, hogy az állattenyésztési ágazatra nem fordítottak kellő figyelmet a beruházások tekintetében.

A tipikus jemeni gazdálkodó legalább néhány baromfit és egyéb állatállományt, jellemzően csirkék, kecskék, juhok vagy szarvasmarhák regionális fajtáit tartja. Az 1970-es és 80-as években a nyugati országok által támogatott mezőgazdasági programok az északi mérsékeltébb régiókban új tej- és húsmarhafajtákat vezettek be, de Jemen még mindig nagy részét importálja az általa fogyasztott állat-, tejtermék- és baromfitermékeknek.

Mindezekon túl a halászat is említést érdemel. Az Adenarai-öböl vizei rendkívül gazdagok a világpiacra jól értékesíthető halakban és rákokban. Ezért a halászati ágazat fejlesztését már korábban is, de a 21. század elejétől egyre intenzívebben támogatták a kormányzati programok, illetve nemzetközi fejlesztési együttműködési projektek, amelyek révén szerepe számottevőnek mondható és növekvő mértékben hozzájárul a jemeni gazdaság teljesítményéhez (*Encyclopedia Britannica, 2018*).

A jemeni mezőgazdaság értékelése, a fejlesztés lehetséges fő irányai

A szántóföldi növénytermesztés – a gabonafélék és a zöldségkultúrák –, valamint a gyümölcs- és kávéültetvények esetében technológiai modernizációval, mindenképp az öntözési rendszerek korszerűsíté-

sével lehetne növelni a hozamokat. Elvben szóba jöhetne a nagy kiterjedésű legelők rovására újabb területek intenzív (szántóföldi) művelésbe vonása, azonban ez a domborzati, talajtani és éghajlati adottságok, valamint a várható magas költségek (öntözési kapacitás telepítése, melioráció stb.) miatt aligha jelentene számottevő bővülést.

Külön érdemes kitérni a khat természetének gyors terjedésére, amely összességében és hosszú távon mindenképp előnytelen a jemeniek számára. Nem csupán a jelentős vízfelhasználása miatt (és erre az ételkészítésre fordítható vizet használják), hanem azért is, mert csupán belföldre értékesítik. Ezzel szemben ha ugyanazokon a földeken helyette például kávé termelnének, az jelentősen javítaná az ország exportteljesítményét. Ráadásul Jemennek igyekeznie is kell e téren, mivel régiós versenytársai már korábban tettek hasonló lépéseket. Etiópia például 2017-ben 15%-kal leértékelte az etióp fizetőeszközt a kávé exportjának segítése, a folyó fizetési mérleg javítása, összességében az ország versenyképességének erősítése céljával (*Pásztor, 2018*).

A vizsgált adatokból véleményünk szerint leginkább az összességében megművelhető terület és a teljes lakosság aránya informa-

4. táblázat
Jemen, Egyiptom, Etiópia és Omán ételkészítésre alkalmas és -ellátottságát meghatározó néhány fontosabb paraméter
(Several important parameters determining the food production and food supply of Yemen, Egypt, Ethiopia and Oman)

	Jemen	Egyiptom	Etiópia	Omán
Népeség (2018)	28 667 230	99 413 317	108 386 391	4 613 241
Foglalkoztatottak száma, millió fő	7,425	29,95	52,82	2,255
Mezőgazdaságban fogl. aránya, %	közel 100	25,1	72,7	4,7
Az ország területe, km ²	527 968	1 001 450	1 004 300	309 500
Szántóföldi művelésre alkalmas, %	2,2	2,8	15,2	0,1
Összes mezőgazdaságilag hasznosítható terület, %	44,5	3,6	36,3	4,7
Öntözött terület, km ²	6 800	36 500	2 900	590

Forrás: a szerzők saját szerkesztése a CIA World Factbook (2019) alapján

tív, jóllehet az alkalmazott mezőgazdasági technológiák, illetve a termelés belterjes vagy extenzív volta is lényegesen eltérő a négy ország esetében (4. táblázat). Jemenben és Ománban például a szántóföldi termelésre alkalmas terület rendkívül kevés, mert Jemenben a teljes terület 2,2%-a, míg Ománban 0,1%-a. Ugyanakkor hasznosítható területek tekintetében – ideértve elsősorban az extenzív legelőket, valamint jóval kisebb mértékben az évelő ültetvényeket és az erdőterületet is – a helyzet kedvezőnek mondható, hiszen összességében az ország 44,5%-át teszik ki, míg Ománban ez is csupán 4,7%, Egyiptomban a teljes terület 3,6%-a hasznosítható, ebből 2,8% alkalmas szántóföldi művelésre, a Nílus mentén, illetve különösen a folyó deltájában. Ebből a szempontból megítélve kedvezőbb helyzetben Etiópia van, itt az ország területének 36,3%-a hasznosítható, ebből 15,2% alkalmas szántóföldi termelésre. Érdekes összevetni, hogy a vizsgált országok esetében mekkora az öntözött területek nagysága, illetve az ország területéhez viszonyított aránya. E tekintetben Jemen viszonylag kedvező helyzetben van, eltekintve az öntözés technológiailag elmaradott színvonalától, mindemellett az öntözőberendezések egy része nem működik. Ennek ellenére az öntözött terület nagysága több mint kétszerese Etiópiáénak és több mint tízszerese a szomszédos Ománénak.

A növénytermesztés mellett a legnagyobb jövőbeli potenciált – úgy a jövedelemtermelés és az élelmiszer-előállítás, mint a foglalkoztatottság szempontjából – az extenzív gazdálkodásra alkalmas területek ágazatváltás nélküli fejlesztése, elsősorban a legeltetési állattenyésztés modernizációja jelentheti. Megfelelő technológiai és infrastrukturális fejlesztés lehetővé teheti, hogy ezek az ágazatok, főként a juh, a kecske, kisebb mértékben a szarvasmarha esetében, szervesen kapcsolódjanak a helyben lévő vagy létrehozandó primer, illetve szekunder feldolgozóiparhoz, továbbá kö-

zelebb hozható legyen a helyi piacokhoz. Ez esetben az extenzív ágazatok, kapcsolódva az ellátási lánc és a logisztikai rendszer néhány további állomásához, sajátos vertikális integrációként képesek lehessenek magasabb hozzáadott értékű termékek előállítására, mint például a sajt vagy más tejtermékek, gyapjúból készült ruházati cikkek esetében a hazai, helyi, esetleg a nemzetközi piacokon.

ÖSSZEGZÉS

Jemenben az agrár-élelmiszeripar fejlesztéséhez szükség van a banki-pénzügyi szféra erőteljes szerepvállalására és a külföldi befektetők beruházásaira is. A mezőgazdasági és élelmiszer-termelés fejlesztéséhez és a strukturális átalakításhoz szükséges számos tényező közül a termelés technológia fellendítése is indokolt. Emellett más tényezők, mint például a rendelkezésre álló víz mennyisége kritikusan hiányos. A belső édesvízbázis szűkössége okán szükség van további tengervíz-sótalanító üzemekre.

A fejlődés további akadályát jelentik az alacsony jövedelemzűségi szint, a jelentős tőkehiány, az alacsony mértékű tőkeakumuláció és az ebből adódó elmaradott nélkülözhetetlen befektetések. Ennek ellensúlyozására európai tapasztalatok is rendelkezésre állnak (bővebben Szabó – Zsarnóczai, 2004).

A finanszírozási problémák mellett súlyos akadály a képzett szakemberek hiánya, a beruházások megtérülésének kiemelkedő kockázata és a kockázatviselés – *crisis management* – alacsony mértéke. Erre jó megoldást nyújtanak a hazai és a kelet-közép-európai tapasztalatok is (bővebben Széles et al., 2014; Zsarnóczai – Zéman, 2019). A túlzott bürokrácia és a nem megfelelő adózási környezet is kedvezőtlenül hat a mezőgazdaság fejlesztésére.

A jemeni mezőgazdaság fejlesztése magyar szempontból is kihívást jelenthet, hiszen az abban való szakmai-technológiai szerepvállalás üzleti lehetőségeket jelent

hazai vállalatoknak. Korábban magyar egészségügyi, mezőgazdasági és vízgazdálkodási fejlesztési projektek működtek Jemenben. Emellett – korlátozott számban ugyan – jemeni szakemberek is érkeztek szakképzésre Magyarországra. Említést érdemel, hogy Dél-Jemen vízgazdálkodási fejlesztési tervét magyar szakember, Jolánkai Gyula (1906–1976) vízépítő mér-

nök dolgozta ki 1966–1967-ben (*Névpont, 2019*). Így a magyar szakértelem és a hazai technológiák például kormányzati és uniós projektek keretében közvetlenül is hozzájárulhatnak a jemeni mezőgazdaság fejlesztéséhez, amely az egyik legfontosabb kitorési pontot jelenti a jemeni mezőgazdaság számára.

FORRÁSMUNKÁK JEGYZÉKE

- (1) Agrárstatisztikai Évkönyv (2016), Jemeni Mezőgazdasági és Öntözési Minisztérium, <http://www.agricultureyemen.com/index.php> – (2) CIA World Factbook, Jemen, 2019, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ym.html>, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ym.html>, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/et.html>, <https://www.cia.gov/LIBRARY/publications/the-world-factbook/geos/mu.html> – (3) CSICSZMANN L. (2008): *Iszlám és demokrácia a Közel-Keleten és Észak-Afrikában*. Dialóg Campus Kiadó, Pécs – (4) Encyclopedia Britannica (2018): Agriculture, Forestry, and Fishing (Yemen), 2018. <https://www.britannica.com/place/Yemen/Agriculture-forestry-and-fishing> – (5) ENGELBERTH I. – SÁGI J. (2017): Az Új selyemút kezdeményezés szerepe, céljai. *Külföldi Szemle*, 2017 (3) 85–104. – (6) FAO (2019): Yemen Emergency Livelihoods Response Plan 2019, FAO Rome, Italy, 2019. 24 p. <http://www.fao.org/documents/card/en/c/CA3280EN> – (7) IPCC (2007): Climate Change: Synthesis Report Geneva – (8) Jemen Agriculture, 2019. <https://www.nationsencyclopedia.com/economies/Asia-and-the-Pacific/Yemen-AGRICULTURE.html> – (9) Jemen Központi Statisztikai Hivatala évkönyve (2016) – (10) Jemeni Tervezési és Nemzetközi Együttműködési Minisztérium, Élelmiszerbiztonsági titkárság, 2018 – (11) KISARI K. – AL-SABAI A. (2014): A kat és a víz kérdése Jemenben. 781–790. – (12) Kovács G. (2018): Elfelejtett háború Jemenben. *Le Monde Diplomatique*, 1–8. <http://www.magyardiplo.hu/2496-elfelejtett-haboru-jemenben> [2018.11.15.] – (13) National Agriculture Sector Strategy (Jemen) 2012–2016. Republic of Yemen Ministry of Agriculture and Irrigation, Yemen, March, 2012 (101 p.) https://www.undp.org/content/dam/yemen/PovRed/Docs/Yemen_National%20Agriculture%20Sector%20Strategy%202012-2016%20En.pdf – (14) Névpont, 2019 (Jolánkai Gyula vízépítő mérnök tevékenységéről). <http://www.nevpont.hu/view/10603> – (15) PÁSZTOR SZ. (2018): A leértékelt birr és az etióp kávéexport. *Afrikablog*, 2018. március 28., <https://www.afrikablog.hu/a-leertekelt-birr-es-az-etiop-kaveexport/> – (16) ROZVÁNY GY. (2005): *Jemen – Utazás Boldog Arábiában*. Alexandra Kiadó, Pécs, 222 p. – (17) SZABÓ L. – ZSARNÓCZAI J. S. (2004): Economic conditions of Hungarian agricultural producers in 1990s. *Agricultural Economics-Zemedeleska, Ekonomika*, 50 (6) 249–254. – (18) SZÉLES ZS. – ZÉMAN Z. – ZSARNÓCZAI J. S. (2014): The developing trends of Hungarian agricultural loans in term of 1995 and 2012. *Agricultural Economics-Zemedeleska, Ekonomika*, 60 (7) 323–331. – (19) TOMOLYA J. (2018): Jemen Quo Vadis? *Hadtudomány*, 2018. elektronikus lapszám, 10. p. – (20) Trading & Economy statisztikai adatai, 2019. <https://tradingeconomics.com/yemen/gdp-growth-annual> – (21) Világbank (2019. április): *Jemeni országismertető*. <http://pubdocs.worldbank.org/en/365711553672401737/Yemen-MEU-April-2019-Eng.pdf> – (22) ZSARNÓCZAI J. S. – ZÉMAN Z. (2019): Output value and productivity of agricultural industry in Central-East Europe. *Agricultural Economics-Zemedeleska, Ekonomika*, 65 (4) 185–193.

**THE PRESENT STATE AND FUTURE PROSPECTS OF THE YEMENI
AGRICULTURE**

By: Al-Sabai, Abdulghani – Neszmélyi, György Iván

Keywords: agricultural economy, structural development, employment, food self-sufficiency, food imports.

JEL: Q18, N55, O13, R14.

In the study the authors gave an analytic insight to the economic challenges of Yemen, the country which is located in the southwestern part of the Arab peninsula, with special focus on the critical problems of the agricultural sector.

Even though Yemen cannot be considered as a typical „oil-state”, like other countries in the Arab peninsula , it has significant amount of natural resources , moreover its geopolitical and geo-economic importance derives from its location (Yemen is located by Bab el-Mandeb Strait which is a critical point of the navigation route between the Red Sea and the Indian ocean.)

The authors believe that the situation in Yemen, which can be characterized with all negative attributes of a long-lasting civil war, will be reconciliated and the economic policy-makers will then search the alternatives for such a development policy which will be able to lead Yemen out of its critical state towards prosperity. From among the

reasonable alternatives, the development of the agricultural sector, including the necessary infrastructure and logistic background, seems to be the most promising, as it could bring about social development by creating a significant number of new jobs, moreover it could contribute to a better domestic food supply and agricultural export revenues by which the costs of food imports could be merely diminished as well.